

УДК 67.2(0)я73

В.І. Горбань, О.В. Горбань

**ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ДЕМОКРАТІЯ:
ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ І
ЕТНОТЕРИТОРІАЛЬНИЙ АСПЕКТИ**

Анотація. Досліджується політико-правовий та етнотериторіальний аспекти еволюції демократії під впливом глобалізації на основі порівняльного аналізу публікацій зарубіжних і українських фахівців гуманітарних дисциплін.

Ключові слова: демократія, народний суверенітет, глобалізація, бюрократичний корпоративізм, еліта, меритократія, закритий політичний клас, космополітичний актор, екстериторіальна влада, самолегітимація, десоверенізація, правова демократія, універсальна демократія, право народу на повстання.

Аннотация. Исследуется политико-правовой и этнотерриториальный аспекты эволюции демократии под влиянием глобализации на основе сравнительного анализа публикаций зарубежных и украинских специалистов гуманитарных дисциплин.

Ключевые слова: демократия, народный суверенитет, глобализация, бюрократический корпоративизм, элита, меритократия, закрытый политический класс, космополитический актер, экстерриториальная власть, самолегитимация, десоверенизация, правовая демократия, универсальная демократия, право народа на восстание.

Abstract. The political-legal and ethno-territorial aspects of the evolution of democracy under the influence of globalization on the basis of a comparative analysis of the publications of foreign and Ukrainian experts in humanities.

Key words: democracy, popular sovereignty, globalization, bureaucratic corporatism, elite, meritocracy, closed political class, cosmopolitan actor, extraterritorial power, self-legitimation, desovereignization, legal democracy, universal democracy, the right of the people to revolt.

Демократія відноситься до числа найдавніших здобутків людства, який став історичною закономірністю розвитку держав та все більше актуалізується зростаючим запитом на нього. В епоху глобалізації демократія є одним із міжнародно-правових стандартів для країн світу.

Разом з тим, перемагаюча історична хода демократії характеризується внутрішньо притаманною їй боротьбою двох протилежностей - біднішої більшості народу проти багатшої меншості знаті з підпорядкованим їй владним апаратом держави. Так було від стародавніх свідчень про вибори повсталим народом Лагашу (Месопотамія, 2318 р. до н.е.) реформатора Урунімгіна до буржуазних і соціалістичних революцій Нового та Новітнього часів, до українських «майданів» 2004 і 2013 років¹.

¹ Рівень олігархізації економіки України 2011 року перевищив критичний показник 70 %, а фактичне зрощення державної влади з великим бізнесом перетворило її на джерело приватних доходів. Народ же було відсторонено від влади [1, с. 18, 20–21, 75].

Історичний процес боротьби за демократію С. Хантінгтон звів до формули «хвиль демократизації» (Книга «Третя хвиля: демократизація у другій половині ХХ століття»). Згідно з цією формулою, демократизація чергувалася з відкатами до антидемократичних режимів.

Проблемою дослідження авторів статті є деформаційний вплив глобалізації на демократію. Чому значна частина дослідників і політиків вбачають у глобалізації загрозу і кінець демократії? Адже, саме глобалізація надала демократії міжнародно-правового статусу. Як сталося, що демократія із загальнозрозумілої формули «народовладдя» стала поняттям, яке «не означає фактично нічого», яке «... не стільки виражає окреслений і специфічний сенс, скільки є знаком розпливчатого схвалення популярних поглядів...» [2, с. 9].

Активна наукова розробка проблеми нашого дослідження ведеться вченими країн Заходу: З. Бауманом, У. Бекком, Л. Зідентопом, Е. Тоффлером та ін. Чого не скажеш про Україну. Можна відзначити лише фрагментарні позначення проблеми, а не ґрунтовне її дослідження. Так, у статті В. Кременя і В. Ткаченка «Українська держава у контексті глобалізму» (1997 р.), проводилася аналогія між кризою української демократії і західними демократіями. При цьому держава «бюрократичного корпоративізму» пов'язувалася, як наслідок, з «тіньовою» стороною медалі глобалізації: перетворенням національних держав на середню ланку глобальної системи управління, створюваної транснаціональними корпораціями з відповідною наднаціональною адміністративною системою [3]. Проте, більш ніж через десять років на Всеукраїнському форумі вчених-правознавців при обговоренні теми «Влада народу, народовладдя: основа демократичної держави» лише один з авторів публікацій А. Селиванов епізодично згадав про загрозу народовладдю в Україні від європейської інтеграції [4, с. 68–69].

Аналогічну думку висловив академік В. Тацій [5, с. 8–9]. У виданій НАН України 2011 року Національній доповіді теж в загальних рисах вказується на збільшення вірогідності безпосереднього впливу на державну владу з боку транснаціональних корпорацій, чия активність в Україні зростає, а їх питома вага у світовій економіці дозволяє говорити про них як про найбільшу загрозу національному суверенітету через їх статус справжніх правителів світу, які фактично керують урядами і всією міжнародною системою [1, с. 13, 17].

Метою статті є дослідження політико-правового і етнотериторіального аспектів проблеми. Вплив глобалізації на поділ влади в державі як фундаментальний принцип демократії та на бюрократизацію держави висвітлюється в окремих публікаціях авторів [6].

Політико-правовий аспект проблеми стосується, насамперед, рушійних сил і способів утвердження демократії. В класичному давньогрецькому понятті «демократія» відображено, що її рушійною силою виступає народ як більшість суспільства проти аристократії (родової знаті), олігархії (владі небагатих), тімократії (владі багатих). Повстання народу «знизу» і реформи знаті «згори» (щоб попередити повстання) стали двома способами утвердження демократії: незаконним і законним.

Епохи релігійної Реформації, Просвітництва і буржуазних революцій Нового часу надали повстанням народу теоретичного обґрунтування як правового способу утвердження демократії (концепції природного права, народного суверенітету, суспільного договору). Політичним виразом цих концепцій стала петиція міщан Голландії до Генеральних штатів 1576 року: «...суверенітет належить народові, а не вам, добродії, тому що ви є ніким іншим, як слугами, посадовими особами й депутатами зазначеного народу. Ви володієте всіма вашими повноваженнями та інструкціями обмежено не тільки в часі, але й стосовно справ...» [7, с. 308].

Буржуазні революції конституювали повстання як спосіб боротьби за демократію. Декларація незалежності США 04.07.1776 року проголосила справедливою владу тільки за умови згоди керованих нею, а коли «яка-небудь форма правління стає згубною для цієї мети, то народ має право змінити або знищити її і встановити новий уряд» [7, с. 338]. Декларація прав людини і громадянина Франції 1789 р. проголосила опір гнобленню природним і невідчужуваним правом людини [7, с. 339]. Поширився, також, латинський аналог грецькому поняттю народ – нація, внаслідок чого поряд зі словосполученням «народний суверенітет» почало вживатися аналогічне йому – «національний суверенітет».

Проте, еволюція буржуазно-демократичних країн через стадії монополістичного, державно-монополістичного (імперіалістичного) і транснаціонального корпоративного капіталу суттєво вплинула на практику і теорію демократії. З одного боку, «старі демократії» Англії, США, Франції перемогли своїх конкурентів у двох світових війнах, «холодній війні», антиколоніальних рухах і нав'язали їм власну модель демократії. Для одних, як для Німеччини чи Японії, силоміць, через розроблені окупаційною владою проекти конституцій.

Для інших – опосередковано, через створений інструментарій непрямого тиску у формі ООН, НАТО, Ради Європи і Європейського Союзу, Міжнародного Валютного Фонду, Світового Банку, Світової Організації Торгівлі.

З другого боку, самі «старі демократії» в процесі виснажливої боротьби за глобальне лідерство відійшли від власної моделі демократії в бік централізації державної влади однією її гілкою – виконавчою владою, яка, до того ж, бюрократизувалася до «точки неповернення» (за виразом Е. Тоффлера). «Чортиком зі шкатулки» цих держав стали транснаціональні корпорації (ТНК) як «локомотиви» глобалізації. Тенденція бюрократизації держав їх походження охопила і ТНК, тим більше, що кадровою ротацією з державних структур у бізнес і навпаки ці актори глобалізації тісно пов'язані між собою взаємними інтересами і підтримкою.

Демократія для них стала популістським гаслом і заручницею. На підтвердження цієї тези наведемо, як приклад, аргументацію і висновки двох дослідників глобалізації – У. Бека та З. Баумана, які, в свою чергу, акумулюють великий масив сучасних західних наукових праць у цій сфері.

Ключовим питанням влади і її опонентів в епоху глобалізму У. Бек називає таке: кого вважати «демократичними князями»? З двох протилежностей – суверенних національних держав і космополітичних транснаціональних держав-наглядачів, ТНК

та інших інститутів глобального громадянського суспільства – його відповідь однозначна: це – космополітичний князь як колективний актор [8, с. 27]. Колективний космополітичний актор веде явно нерівну (за співвідношенням сил на його користь) «метагру» з національними суверенітетами.

В основу стратегії і тактики цієї метагри США, як очільник космополітичного актора, поклали глобальне сприйняття ризиків, насамперед, терористичних загроз. Це стало виправданням для перетворення США в державу-наглядача, в якій мілітаризму і службі безпеки, як відзначає У. Бек, надається більшого значення, ніж свободі і демократії. Перебравши на себе ініціативу кому вирішувати хто є терористом, США в одній особі виступило і жертвою нападу терористів, і глобальним шерифом, прокурором, суддею, присяжним засідателем і судовим виконавцем у всьому світі. З логіки умовиводів, що терористи користуються підтримкою «злісних держав», США вивела нову військову доктрину з виправданням збройних інтервенцій проти таких держав як права на самозахист, тим самим скасувавши фундаментальну різницю між миром і війною, нападом і захистом. Підозра в тероризмі стала радикальним і гнучким інструментом конструювання образу ворога. Вона ж уповноважує державу і таємні служби на політику руйнування демократії.

Сила сприйняття ризику дозволяє всередині розвинутих демократій скасовувати основні громадянські і політичні права зі згоди переважної більшості вихованого в демократичних традиціях населення. Будучи поставленими перед альтернативою «безпека чи свобода», уряди, парламенти, партії і населення єдинодушно відмовляються від фундаментальних свобод. Одночасно в жертву необхідності транснаціональної кооперації для боротьби з войовничим тероризмом приноситься право на національний суверенітет стосовно поліції і армії. Сама ж транснаціональна кооперація формується під знаком примусу до консенсусу, де суперечки і опір допускаються лише як варіації схвалення. При цьому демократична процедура голосування підміняється схваленням.

Джерела консенсусної влади а-демократичні, оскільки ухиляються від всякого демократичного процесу на основі глобальності і залежать від глобального сприйняття і визнання, тобто від презентації в ЗМІ. В свою чергу, транснаціональні ЗМІ як компонент «колективного космополітичного актора» задають тон з допомогою глобальних символів і інформації, вселяючи в голови і серця людей не прив'язаний до об'єктивності страх глобальної небезпеки. І, оскільки, це зв'язано з її медійним сприйняттям, сили такої консенсусної влади вистачає лише до тих пір, поки зберігається інтерес до неї, розпалюваний в ЗМІ².

²У. Бек про особливу роль ЗМІ в політиці глобалізації: «В світі, де всі обманюють не від випадку до випадку, а принципово, той, хто говорить правду, небезпечний. Держави і концерни розглядають правду під стратегічним кутом зору, тобто вони замовчують несприятливі для себе факти і пропагують те, що їм вигідно. Для виконання цього завдання вони мають величезний і дорогий апарат» [8, с. 121]. Аналогічну характеристику глобальним мережам ЗМІ знаходимо в Е. Тоффлера: «...Телебачення і преса викривляють наше уявлення про дійсність за допомогою свідомо необ'єктивного висвітлення подій, цензури, а іноді навіть і

В контексті такої стратегії і тактики, за висновком У. Бека, ліквідується традиційне розуміння демократії як права народів на владу, а під народом розуміється державна, територіальна, моральна, самосвідома спільність. Глобальна еліта змінює національну парадигму на космополітичний модерн [8, с. 32–38, 46–49, 334–335, 338].

Схожу з У. Беком характеристику загроз демократії від глобалізації дає англійський дослідник З. Бауман. Держава, за його словами, залишається єдиною спільністю, в якій втілена і законодавчо закріплена демократична процедура. Що стосується глобальної демократії – в історичній перспективі не видно нічого навіть близько подібного. Війна в Югославії стала останнім цвяхом, забитим в труну суверенітету держав, який лежав в основі світового порядку і демократичної практики. З тих пір зростає безсилля суспільних структур узаконити те, що вони вважають добрим і виконувати це. З іншого боку, поступово деградує мистецтво спілкування між *ecclesia* і *oikos* (за грецькою термінологією). «Агога» стала безлюдною, її замінили теле-, ток- і чат-шоу. Апологетів глобалізації, як Ф. Фукуяму і Т. Фрідмена, З. Бауман називає «придворними поетами винахідливої влади», «її провідниками» [10, с. 253–254, 256].

Особливу роль в підриві демократії відіграють ТНК, які теж, за виразом У. Бека, стали «метавладою світової економіки» і ведуть метаборотьбу за владу з державами [8, с. 88–89]. Принцип цієї гри в «кішки-мишки» ТНК з державами – «розділяй і владарюй». До стратегії цієї гри, зазначає У. Бек, відносяться інвестиції, які ТНК можуть вкладати чи не вкладати в ту чи іншу країну. Заснування філій великих фірм в багатьох країнах приходиться на зміну військовим базам і дипломатам. Разом з тим країни, що опираються такому впливу, ставляться під загрозу виключення зі світового ринку. Багатство як засіб влади діє у вищій мірі гнучко – воно і карає, і заохочує. Тому влада ТНК стала вже не тільки економічною, хоча ще й не стала державною із-за проблеми легітимності [8, с. 89–93, 96, 132].

Узагальнюючи дослідження західних вчених, У. Бек розкриває тактику перетворення економічної влади ТНК в політичну владу у формі «побічних наслідків». Їх метавлада – результат сумарного впливу різнорідних акторів, центрів прийняття рішень, ринків, потоків капіталу, наднаціональних організацій і т.п., кожен з яких приймає рішення за себе. Разом з тим, ТНК створюють альянси і кооперуються проти держав у прагненні мінімізувати політичний ризик своїх інвестицій. Вони мобілізують у своїх інтересах могутність держав, під чиїм прапором знаходяться та можуть придушувати і, навіть, руйнувати владу країн, де працюють. Також, впливають на Світовий Банк, МВФ для посилення своїх позицій. Заключають між собою договори, які не підпорядковуються юрисдикції якого-небудь суду і якого-небудь матеріального права. Вони домовляються підпорядковувати свої угоди

ненавмисно. Розумні громадяни не проявляють довіри ні до друкованої, ні до електронної форм інформації» [9, с. 317]. Причину Е. Тоффлер вбачає в концентрації фінансового контролю за ЗМІ, які «зв'язані і злиті один з одним, поставляючи дані, образи і символи туди й сюди, від одного до іншого» через кордони всіх держав, щоб формувати всезагальну думку. По-суті, вони виконують «підривну діяльність» [9, с. 399–401, 414, 418, 425–426, 434].

незалежній від національного права юрисдикції арбітража, який, в свою чергу, застосовує норми транснаціонального торгового права як автономного джерела права поза законодавством суверенних держав. Це – «форма правового суверенітету капіталу і його самолегітимації» [8, с. 171, 174, 256–257].

В аспекті народного суверенітету і демократії окремих країн проблемою ТНК, як вказує У. Бек, є відсутність «прямої демократичної легітимності». Більше того, «...неможна демократичними методами вгамувати претензії світової економіки на імперський суверенітет...». ТНК готують ґрунт для своєї легітимації в країнах перебування явно не демократичними рішеннями, компенсуючи своє легітимне безсилля силою держави, яка має монополію на легітимність всупереч опору суспільства. Для цього, як інструменти тиску на державу, використовуються корупція, а особливо погрози згорнути інвестиції і промислове виробництво. Державу змушують «самопідпорядковуватися примату економіки» [8, с. 131, 172, 232–234, 241, 243–244].

У підсумку, зазначає У. Бек, для держав, які піддаються такому тиску ТНК і їх країн-покровителів (як США), політика і демократія переміщуються в невизначений простір глобальної економіки. Для цього вони відмовляються від свого ототожнення з тим чи іншим гомогенним державним народом. З боку розвинутих країн Заходу спостерігається «глобально інституціоналізована шизофренія»: вони наполягають на дотриманні принципів вільного ринку для інших країн і протекціоністськи захищають власні ринки від «іноземного втручання». Капітал і його власники вільно пересуваються по всьому світу, але обмежують теж саме право для працівників. Фундаментальна асиметрія між працею і капіталом полягають в тому, що під глобалізацією розуміється тільки капітал, а глобалізація праці оголошується протиправною [8, с. 258, 301].

Схожі з У. Беком характеристики знаходимо в працях З. Баумана. Тактику сучасної глобальної влади західних держав і ТНК З. Бауман характеризує властивістю уникати зобов'язань і швидко зникати за принципом «нанести удар і відскочити вбік» [10, с. 253]. Глобальні фінансові, торгові й інформаційно-промислові кола зацікавлені в політичній роздробленості і «слабких державах», над якими будуть панувати глобальні структури з законодавчими і поліцейськими повноваженнями.

З. Бауман актуалізує давню думку М. Крозьє: «Стратегія завоювання панування, по-суті, завжди однакова – необхідно залишити максимальний простір і свободу маневру за тим, хто панує, і одночасно жорстко обмежити свободу прийняття рішень тими, на кого це панування поширюється». Цю стратегію колись застосовували уряди, пише З. Бауман, але тепер вони стали її жертвами. Поширення в процесі глобалізації «квазісуверенітетів, територіальний розділ і сегрегація ідентичностей не означає «рівності партнерів». Те, що для одних є результатом свободи вибору, на інших звалюється як жорстокий удар долі». Переконливий доказ своєму аналізу З. Бауман знаходить в коментарі Дж. Кавано з Вашингтонського Інституту політичних досліджень до доповіді ООН «Про розвиток людства». У ній наводиться сукупний дохід 358 найбагатших «глобальних мільярдерів» як рівний сукупному доходу 2,3 млрд. найбідніших жителів планети (45 % населення). Дж. Кавано назвав цей

факт перетасовки ресурсів світу «новою формою грабежу на великій дорозі» [11, с. 99, 101–103].

З наведених нами досліджень західними вченими впливу глобалізації на демократію очевидно є практика відсторонення народів від їх суверенного права формувати владу і владну політику у своїх країнах. За них це робить «колективний космополітичний актор», до якого залучається й національна державна та бізнесова бюрократія чи «еліта». Їх вигоду від такої інкорпорації також розкриває У. Бек.

Вигода – у політиці «хитрої і віроломної держави», яка веде «подвійну гру з ролевою зміною: провину за невдачу і політику «гірких пілюль» звалювати на відповідного партнера по грі». Тобто владна еліта таких держав ніби відмовляється від власної влади, щоб краще зіграти на цьому і перекласти відповідальність за наслідки своїх рішень на другу сторону чи приписати її отриманому від глобалізації праву на бездіяльність. Глави урядів, оголошуючи себе прихильниками нового, можуть пояснювати свої слабості діями нової всесвітньої влади (Світової Організації Торгівлі та ін.), щоб виправдатися перед своїми виборцями і уникнути відповідальності за свою бездіяльність.

Актори ж СОТ клянуться у вірності своїй ролі експертів та науковому нейтралітетові і, таким чином, проштовхують глобальну політику, спрямовану проти обраних демократично влад через усі кордони. Національні влади, трансформуючись у транснаціональні, використовують силу і вплив глобальних інститутів як зброю у внутрішній боротьбі для того, щоб усунути політичну опозицію і свободу думки. Глобальна місія неурядових організацій під гаслом захисту прав людини одночасно використовується ними у взаємній конкурентній боротьбі «за кормушки глобальних проблем, з яких вони самі харчуються» [8, с. 29–30].

Відображенням демократичної практики в епоху глобалізації є сучасні теорії демократії. З одного боку, це – плюралізм методологій і підходів до визначення поняття і ознак, суті і змісту, видів і типів демократії. Як реалізація права на свободу думки – це є ознака демократії. З іншого боку, свобода не безмежна і в науці такою межею є відхід від істини чи свідоме її приховування в понятійному хаосі. Як слушно зауважив один з українських дослідників глобалізації О.Л. Леонов, при проведенні міждисциплінарних досліджень проблема знаходження спільної мови в поняттях є необхідною для їх спільного розуміння [12, с. 183].

Відзначимо, насамперед, сам факт непевності поняття «демократія» як теоретичне відображення практики її деформації під впливом домінуючих тенденцій глобалізації – централізації і бюрократизації виконавчої влади в національних державах і прогресуюче її зростання з космополітичною екстериторіальною владою.

По-друге, характерним є факт появи і розвитку в епоху глобалізації різноманітних теорій еліт [13, с. 762–774; 14, с. 231–233]. Англійський соціолог М. Янг вивів для всіх еліт узагальнююче поняття «меритократія»: влада гідних, до яких належать таланти незалежно від їх соціального походження і достатку. Проте, сам же М. Янг в футуристичному творі «Звеличення меритократії, 1870–2033» (1958 р.) передбачив народні революції проти зарозумілої еліти.

Автор комплексного дослідження сучасної демократії в Європі Л. Зідентоп розкриває прямий причинно-наслідковий зв'язок між теоріями еліт і практикою бюрократичного свавілля над народами Європи. Демократія, пише він, не відкидає еліт якщо останні проходять демократичні процедури відбору в публічних дискусіях та демократичні виборчі системи. Насправді ж створився «закритий політичний клас» процвітаючої бюрократії, яка узурпувала якщо не всю владу, то більшу її частину. Явка виборців на виборах парламентів європейських країн і Європарламенту «часто катастрофічно низька». За відсутності «відкритого політичного класу», якого в передбачуваному майбутньому не видно, «демократія в Європі стане лише ширмою для централізованого бюрократичного правління [15, с. 149–154, 161].

Виходу еліт з-під демократичного контролю у державах Європи, як вказує Л. Зідентоп, сприяло перетворення економічного зростання у своєрідне божество, а громадянина – у споживача як зручного об'єкта управління ніким не обраною нахабною і експлуаторською елітою банкірів, експертів і менеджерів [15, с. 40–42].

По-третє, в сучасній теорії демократії, як і в демократичній практиці, спостерігається відмова від раніше досягнутого визнання за народом права на повстання проти антинародної влади. Проблема боротьби народу проти нав'язуваної йому екстериторіальної космополітичної влади взагалі не досліджується. Пріоритет надається демократичним процедурам, хоч і визнається факт махінацій ними елітами за допомогою політтехнологій.

Одним із новітніх прикладів теоретичного обґрунтування компромісу між демократією, основою на суверенітеті народу, і демократією «космополітичного князя», є монографія російського юриста К.К. Кожевникова. На його думку, принцип верховенства права, закріплений в міжнародних нормативно-правових актах, може бути засобом взаємоузгодження національних суверенітетів за умови їх підпорядкування правам людини. У зв'язку з цим автор пропонує нове поняття «правової демократії» [16, с. 86–89, 94–96]. Проте, логіка такої аргументації малопереконлива. Сам її автор не приховує принаймні двох контраргументів, на які не дає відповіді.

Перший з них – сумнівність оцінки понять «правова демократія» - «неправова демократія» в аспекті міжцивілізаційних відмінностей народів світу. Західний світ не визнає інших зразків демократії крім власної. В такому випадку наведений К.К. Кожевниковим заклик Абду Фіلالі-Ансарі до «універсальної демократії» на основі культурного діалогу Заходу з ісламом [16, с. 20] лишається «голосом, волаючим в пустелі». Порівнюючи поняття суверенітету, держави, прав людини у країнах Заходу з кастовою традицією Індії чи ісламською вірою в суверенітет аллаха, Л. Зідентоп, наприклад, впевнено стверджує відсутність у східних суспільствах держави як такої і громадянських свобод з відокремленням приватного життя від публічного за принципом свободи вибору [15, с. 103–106, 110–111]. Подібні постулати унеможливають діалог цивілізацій.

Другий контраргумент – фактична нерівність національних і державних суверенітетів. Сам К.К. Кожевников наводить авторитетне висловлювання

З. Бжезинського, який з точки зору «останнього суверена» в світі США вважає, що для більшості держав суверенітет є «скоріше юридична фікція» [16, с. 84]. За такої нерівності сил позбавлення держав тих чи інших прав навіть в договірному порядку може зайти так далеко, що від суверенітету народів цих держав, а, значить, і від демократії лишиться *jus nudum* («голе право») [16, с. 75, 82–83].

В інтелектуальному багатомітті самокритичного осмислення західними вченими еволюції демократії під впливом глобалізації малопомітною є думка українських науковців. Політологи здебільшого характеризують демократію через видове розмаїття сучасних моделей. При цьому повністю ігноруються наведені нами положення і висновки зарубіжних науковців про космополітизацію глобальної влади незалежно від волі суверенних народів. Лише окремі автори, як Г.Є. Аляєв, приділяють увагу феномену бюрократії та теоріям еліт [17, с. 147–150, 155–162]. Проте, без причинно-наслідкового зв'язку появи і розвитку цих практик і їх теоретичного відображення з глобалізацією, без аналізу їх підривного впливу на демократію.

Зокрема, Г.Є. Аляєв розглядає політичну трансформацію і модернізацію недемократичних режимів у демократичні як «раціоналізацію влади й політичної бюрократії», «ослаблення й заміну традиційних еліт модернізаторськими». Недоліки й ризики сучасної демократії вбачає тільки в економічно-нерозвинутих і неліберальних країнах [17, с. 75, 125–126].

За схожою схемою розглядається глобальний процес демократизації авторами колективного видання «Політологія». Перехід від недемократичних до демократичних режимів характеризується виключно як переговори й угоди «старих» і «нових», владних і опозиційних еліт. А приклади Росії 1917 р., Китаю 1949 р., Ірану 1979 р. «переконують у безперспективності сподівань на утвердження демократії революційними методами» [18, с. 217–220]. При цьому автори не вбачають алогізму таких висновків з попереднім своїм твердженням: «Найпершою ознакою демократії є визнання суверенності народу як єдиного джерела влади» [18, с. 193]. Тим часом народу в змовах еліт відводиться місце керованого об'єкта, а не суверенного суб'єкта політики. Забувається й класичний революційний шлях утвердження англійської, американської і французької демократій.

Видання з теорії держави і права в Україні висвітлюють тему демократії аналогічно політологам, поступаючись їм у висвітленні бюрократизації та елітарного характеру демократії. Спроба звернути увагу на глобалізацію як виклик правовій науці в зв'язку з кризою парламентаризму в розвинутих демократіях та розчиненням народного суверенітету в світових інтеграційних процесах була зроблена авторами дослідження про правову систему України [19, с. 11–14, 16–18]. Проте, досі не відбулося активної науково-дослідної роботи в цьому напрямку. Навпаки, інерція вивчення демократії у відриві від глобалізаційних загроз домінує в правознавстві.

Так, автори академічного курсу з теорії держави і права вважають, що обмеження суверенітету держав структурами глобальної влади відбувається «на новій демократичній, розумній основі» [20, с. 65]. Автори актуальної теми

«Демократія як основоположний принцип сучасного конституційного ладу України» в одному з номерів журналу «Право України» взагалі відсторонилися від глобалізації. С. Головатий розглядає демократію за резолюцією ПАРС 800 (1983) в її ідеальному, а не реальному, європейському баченні [21]. О. Скрипнюк аналізує 6 теорій демократії безвідносно до бюрократизації, елітаризму та олігархізації влади як закономірностей глобалізації. Тому сама констатація цих загроз демократії не виявляє їх руйнівної сили в непідвладному для національно-територіальних демократій екстериторіальному інституційному втіленні «космополітичного глобального актора» [22]. О. Петришин ототожнює євроінтеграційні прагнення України з рухом до стандартів демократії і не вбачає відсутності цих стандартів у самому Європейському Союзі [23].

Ніяк не досліджується в українському правознавстві проблема нелегітимності космополітичної глобальної влади. Можна відзначити лише окремі розрізненні вказівки на те, що така проблема існує. Так, І.М. Жаровська відзначає, що економічні чинники глобалізації сприяють транснаціоналізації політичних систем, громадянських суспільств, розмиванню національних кордонів і незалежних держав, «яким нібито належить політична влада».

Правова глобалізація й пріоритет норм міжнародного права над національним, як її наслідок, актуалізує невирішену проблему міжнародного права: розрив між декларованою Статутом ООН рівністю держав і фактичною їх нерівністю, за якої «сильніші» впливають на «слабших» [24, с. 24–25]. В. Буткевич відзначає силу ТНК, які особливо не страждають від невизнання їх суб'єктами міжнародного права, «але створили свої настільки потужні канали впливу на держави, що останні «вигинаються перед ними, як кобра перед дудкою факіра». Закономірність взаємодії ТНК з державами, як зазначає В. Буткевич, полягає в тому, що «чим більше держава не зважає на недержавний корпоративний сектор управління, тим оперативніше найбільш впливові та економічно стабільні компанії формують власні правові системи» [25, с. 94].

Д. Новіков на прикладі сучасних проблем у трудовому праві розкриває підпорядкування національної демократії інтересам транснаціональних інвесторів. Нав'язуючи державам неоліберальні реформи як передумову інвестицій, ТНК вимагають зменшення соціальних стандартів для отримання надприбутку. Держави в погоні за інвестиціями включаються в «гонку на дно» навіть всупереч власним конституційним засадам про соціальну державу, як в Україні [26]. Народ бідніє, але його ніхто не питає.

Таким чином, відзначений в Національній доповіді НАН України за 2011 рік високий рівень бюрократизації та фактичне зрощення влади з великим бізнесом не є чимсь виключним, а вкладається в русло закономірностей глобалізації. Демократія стає прикриттям для поширення нелегітимної влади «космополітичного актора», під покровом якого національна еліта «за клієнтно-патронажними відносинами лише зберігає зовнішні атрибути управляючого прошарку, насправді виступає агентом різних корпоративних груп з егоїстичними інтересами» [1, с. 21, 75, 84].

Характерно, що правознавці України в силу інерції позитивістського розуміння права як тотожного закону взагалі не досліджують право народу на повстання проти влади, хоч і констатують факт його відсторонення від прийняття найважливіших державних рішень [1, с. 18; 27, с. 20].

О. Петришин вважає ідеалом демократії досягнення компромісу чи консенсусу і не називає інших способів переходу до демократії, коли лібералізація виявляється недостатньою [28, с. 63–64]. Винятком із загалу є розширювальне тлумачення ст. 5 Конституції України О. Скрипнюком і В. Федоренком, які з її змісту логічно визнають за народом України право на захист своєї влади в разі її узурпації державою. Щоправда, не називають якими способами це має бути і чи є серед них повстання [29, с. 285].

Загалом слід констатувати регрес правничої науки в Україні порівняно з хвилею демократизації на початку незалежності, коли в проекті Конституції України 1992 року в ст. 5 принцип верховенства права трактувався, зокрема, як право громадян здійснювати свої права за принципом «дозволене все, що не заборонене законом». В ст. 9 – за громадянами визнавалось право чинити опір будь-кому, хто намагатиметься протиправно ліквідувати демократичний конституційний лад, якщо інші засоби не можуть бути використані [30].

Очевидно, бюрократизація влади вплинула і на науковців. Проте, народ реалізував своє право, незважаючи на юридичне замовчування, на Майданах 2004 і 2013 рр. Науково-теоретичною відповіддю на революційно-демократичну практику народу стала, зрештою, постановка у 2014 р. питання про право народу на повстання проти деспотизму суддею Конституційного Суду України у відставці В. Джуном [31]. Його висновок про необхідність легалізації гарантії народного суверенітету конституційним приписом права народу на опір будь-яким способам узурпації державної влади може стати проривом, якщо не буде замовчаний за гіршими традиціями бюрократичної науки.

У висновках статті слід акцентувати, насамперед, необхідність ліквідації відставання науково-теоретичного дослідження гуманітаріями України демократії від її сучасної практики під впливом глобалізації та від досягнень західної науки.

В науковий і освітній обіг дослідників демократії в Україні необхідно включити новітні аргументи і висновки західних вчених:

– про фактичну десоверенізацію держав і народів екстериторіальним космополітичним актором глобальної влади;

– про засоби руйнування національної демократії: підміна народу як рушійної сили демократії бюрократизованою елітою, злитою з великим транснаціональним капіталом; пропаганда теорій еліт; індивідуалізація суспільств як середовища споживачів, а не громадян; перенесення інститутами глобалізації центрів прийняття рішень з національно-територіального в екстериторіальний простір і перетворення народів з суб'єкта в об'єкт влади; інформаційна агресія глобальних ЗМІ з нав'язуванням народам міфів про глобальні загрози як підстави для обмеження демократії; залучення національних бюрократій та еліт до транснаціональних з

об'єднанням зусиль в подоланні опору народів і національно-політичних опозицій глобальній владі; підміна демократичних процедур голосування консенсусною демократією на основі переговорів і домовленостей еліт та їх безіменного схвалення; підпорядкування права народів правам людини у їх виключно західній цивілізаційній трактовці; замовчування права народів на опір як національній, так і транснаціональній владі; самолегітимація ТНК в рамках створеного ними суверенітету транснаціонального торгового права і арбітражу; інвестиційний шантаж з вимогами зниження життєвого рівня народів та ін.

Звичайно, пропонувані висновки не є беззаперечними. Проте, без них неможлива продуктивна дискусія і розвиток теорії демократії задля її практичного втілення в Україні. Ключовими напрямками дискусії та подальших досліджень можуть бути розробка політичних і правових механізмів утвердження і охорони народовладдя в його етнотериторіальному вимірі та забезпечення фактичного суверенітету народу України в процесі глобалізації.

Література

1. Національний суверенітет України в умовах глобалізації: Національна доповідь. – К.: Парламентське вид-во, 2011. – 112 с.;
2. Даль Р. Демократия и её критики; пер. с англ.; под ред. М.В. Ильина / Р. Даль. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. – 576 с.;
3. Кремень В. Українська держава у контексті глобалізму / В. Кремень, В. Ткаченко // Урядовий кур'єр. – 1997. – №227-228, 6 грудня;
4. Селиванов А. Суверенітет народу і його забезпечення публічною владою / А. Селиванов // Право України. – 2009. – №11. – С. 66–72;
5. Тацій В. Українська держава і право на початку ХХІ ст. / В. Тацій // Право України. – 2010. – №1. – С. 6–14;
6. Горбань В.І. Права і свободи людини в контексті бюрократичної складової сутності держави / В.І. Горбань, О.В. Горбань // Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина: зб. наук. ст. та тез наук. повід. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. 23 листопада 2012 р.: у 2 ч. Ч. 1. – Х.: «Точка», 2012. – С. 65–71; Горбань В.І. Про вплив глобалізації на поділ влади в державі / В.І. Горбань // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Право». – 2014. – Вип. 22. – С. 5–15;
7. Бостан Л.М. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Л.М. Бостан, С.К. Бостан – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 672 с.;
8. Бек Ульрих. Власть и её оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономика; пер. с нем. А.Б. Григорьева и В.Д. Седельника; послесловие В.Г. Федотовой и Н.Н. Федотовой / Ульрих Бек. – М.: Прогресс-Традиция, Издательский дом «Территория будущего» (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»), 2007. – 464 с.;
9. Тоффлер Э. Метаморфозы власти; пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 669 с.;
10. Бауман Зигмунд Индивидуализированное общество / Зигмунд Бауман. – М.: Логос, 2005. – 390 с.;
11. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества; пер. с англ. / З. Бауман. – М.: Издательство «Весь Мир», 2004. – 188 с.;
12. Леонов О.Л. Государство, его функции, суверенитет и их трансформация на современном этапе глобализации / О.Л. Леонов // Ноосфера і цивілізація: Всеукраїнський філософський журнал. – 2013. – Вип. 1 (14). – 2013. – С. 181–190;
13. История политических и правовых учений: учебник / Под общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсесянца. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2004. – 944 с.;
14. Історія вчень про державу і право: підручник / За ред. проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – 256 с.;
15. Зидентоп Л. Демократия в Европе; пер. с англ.; под ред. В.Л. Иноземцева / Л. Зидентоп. – М.: Логос, 2001. – 312 (+XLVII) с.;
16. Кожевников К.К. Демократия и международное право: иллюзия или реальность?; предисл. Э.Л. Кузьмина /

К.К. Кожевников. – М.: Издательство «Юрист», 2014. – 150 с.; **17.** Аляев Г.Є. Політологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Г.Є. Аляев. – Вид. 3-тє, випр. та доп. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – 320 с.; **18.** Політологія: навчальний посібник / М.П. Гетьманчук, В.К. Грищук, Я.Б. Турчин та ін.; за заг. ред. М.П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011. – 415 с.; **19.** Правова система України: історія, стан та перспективи. У 5 т. – Т. 1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / За заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2008. – 728 с.; **20.** Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.; **21.** Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу (частина друга: демократія) / С. Головатий // Право України. – 2013. – №8. – С. 13–39; **22.** Скрипнюк О. Сучасна теорія демократії: питання генези та дослідження у правовій традиції / О. Скрипнюк // Там само. – С. 40–52; **23.** Петришин О. Демократичні засади правової соціальної держави / О. Петришин // Там само. – С. 63–71; **24.** Жаровська І.М. Трансформація феномена державної влади в умовах глобалізаційних змін / І.М. Жаровська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2013. – №6–1, том 1. – С. 23–26; **25.** Буткевич В. Конституція України: проблеми вироблення нового проекту / В. Буткевич // Право України. – 2014. – №7. – С. 85–110; **26.** Новіков Д.О. Важливий вибір вітчизняного трудового права між «перегонами на дно» та збереженням принципу *in favorem* / Д.О. Новіков // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – №4. – С. 128–132; **27.** Шемшученко Ю. Теоретико-методологічні проблеми сучасного конституціоналізму та державного управління в Україні / Ю. Шемшученко // Право України. – 2009. – №11. – С. 16–25; **28.** Інтерв'ю академіка О. Петришина – головному редакторові журналу «Право України», професору О. Святоцькому // Там само. – С. 58–69; **29.** Скрипнюк О. Категорії «народний суверенітет», «народне волевиявлення», «безпосередня демократія», «форма безпосередньої демократії»: теоретико-методологічні аспекти / О. Скрипнюк, В. Федоренко // Право України. – 2012. – №9. – С. 281–289; **30.** Конституція України. Проект винесений Верховною Радою України на всенародне обговорення (1 липня 1992 р.) // zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2525-12; **31.** Джунь В. До питання про право народу на повстання проти деспотизму / В. Джунь // Право України. – 2014. – №11. – С. 146–152.